

Det ypperste symbol på teknisk udvikling i landbrugets mellemkrigstid, da selvbinderen havde gjort megen menneskelig slæb og stræb til et hestearbejde. Stedet er på Janderup Mark år 1937.

Udviklingen

- Så vidt jeg husker -

Af Frode Sørensen

I årbogen Fra Ribe Amt 1990 skrev jeg om tiden før og efter 1940, som jeg huskede den. Det sluttede den første mandag i maj 1945 med, at jeg hørte græsset gro i fred og ro.

Der skulle gå nogle år, før verden kunne komme i lave igen. År som jeg helst vil forbigå i stilhed. Imens ventede vi på en ny udvikling. Den kom ikke på dato og klokkeslet, men den kom. Og den blev helt anderledes, end den vi måtte forlade for at følge med tiden. Hvis jeg deler min tid som bonde i to »halvlege«, var jeg med i dem begge lige længe. Jeg har været fortrolig med at

gå i en plovfure bag en Fraugde-plov og et par trækheste i 30 år, før jeg lærte mig selv at pløje lige så vellykket ved en traktors hjælp.

Det kom i 1950'erne, dette tidehverv eller systemskifte. Tiden forinden blev hurtigt til »de gode gamle dage«, lidt for hurtigt ville nogen mene. Den var bygget op på bønderes og andre borgers gode menneskelige erfaringer uden overordnede eksperters utidige indgreb.

Siden blev netop ordet udviklingen det slagord, der blev brugt som forklaring eller undskyldning i tide og utide. Som nævnt spillede jeg med i beg-

Et læs enghø med læssetræ og svøbereg klar til hjemkørsel efter kusk og passagerers fortjente kaffepause. Før 1940.

ge halvlege og var mest nysgerrig i den første. Nogle ret jordnære træk derfra vil jeg forsøge at samle til en helhed uden hang til romantik over, at »der var så dejligt ude på landet -«. Det var der ikke altid; men set i sammenhæng var det en interessant tid, også før den grå Ferguson blev identisk med den traktor, der fordrev nogle af de heste, der længe havde været for mange af og, for en tid, fastholdt nogle af de medhjælpere, der var tilbage.

Den lille, populære grå traktor kan opfattes som symbol for en ny tid med langt større omvæltninger end vi, der nåede at komme med i begge halvlege havde drømt om. Vi havde som tredje generation arvet det bondesamfund, som vore bedsteforældre selv havde reformeret ved at bygge fællesmejeriet i overkommelig afstand for et hestekøretøj.

Mejeriet var det midtpunkt, der bandt os bønder sammen, uanset hvad vi ellers troede på. Der var gensidig tillid. Og vi dyrkede vort landbrug, som vi gjorde, fordi der var et mejeri. Hvordan vi gjorde det blev ikke skrevet i forhandlingsbogen. Derfor vil jeg skrive om det her og nu, såvidt som jeg husker, og begynde ved al bondelivs grundelement, jorden og . . .

Gårdene

Vi var alsidige. En middelgod gård havde gerne tre slags jord på tre steder, og fire slags husdyr. Det slog sjældent fejl altsammen på en gang. Jeg har kendt nogen af slagsen vest for Varde, nord for åen og for Ho bugt. Jeg sigter ikke til en bestemt gård, snarere en ønskegård: areal 40-60 t. l., hvoraf mindst 2/3 burde være agerjord nær stald-dør og ladeport.

Engene

Et engareal med 5-7 t. l. ved å eller fjord, hvor der kunne bjærges to eller tre læs hø pr. td. l. i ferietiden i juli, var regnet for et godt tilbehør til enhver ejendom.

I Aal enge ved Ho bugts nordvestkyst var det en hævdvunden skik, at der efter høslæt blev sluppet o. 200 stk. ungkvæg (høveder) løs i fælles eftergræsning (en høved pr. td. l.). Et udvalg af lodsejere forestod dette med hjælp af en mand, der for en aftalt pris pr. høved ville føre tilsyn med og holde tal på dyrene. Denne græsningsperiode varede traditionelt fra 10. august til oktobermarkedet i Varde, men kunne høre op i utide på grund af stormflod.

Marskengene med deres rige variation af naturgræsser ydede i »de gode gamle dage«, før roedyrkning blev opfundet, det sikreste bidrag til kvægets vinterfoder. Og i engene var man fri for at pløje og harve eller have udgifter til mergel, gødning og sædekorn. Man skulle blot overkomme at få græsset skåret af ved roden og få solen til at skinne på det i en uges tid, hvis den ville? Det lykkedes ikke hvert år.

Det mest trættende ved det løse, men tunge enghø var kørselen frem og tilbage ad den milelange vej. I min tid var agtelsen for engene og deres specielle væsen på retur. Vi havde fået så meget at tage vare på hjemme, at der ikke blev tid til at dyrke de naturskabte vadehavsengets ejendommeligheder.

Deres tilhørsforhold var fra fordums tid en my-

stisk blanding af fællesdrift og selveje. En vedtægt fra 1737 stadfæster tidsrum for slåning, grøfterensning m.m. under bødeansvar eller, i værste fald, fratagelse af høleer (trykt i Fra Ribe Amt 1939).

En engvejsforening af 1867 var ikke så brutal i sine krav til lodsejeransvar og -moral, men baggrunden var den samme: tidevandets stormflodsskader o. l. måtte man være fælles om at mildne; (i nutid kan det hedde solidaritet).

I 60-70 år har jeg kendt engene. Først som udflugtsmål og legeplads, men det meste af tiden som arbejdsplads og som lodsejer. I de år var engenes betydning i landbrugsøkonomien vigende, og det var i grunden ikke engenes skyld. I en tid med fremskridt og stigende høstudbyttet på de hjemlige agre og kultivering af de sidste hedearealer etc. gik respekten for engene og deres traditioner i forfald. Sidst hos dem, der fra deres opvækst havde kendt dem bedst og længst.

Trangen til at skaffe sig mere jord ved at købe en englod eller to foruden dem, man havde i forvejen har været stor i fordums dage. Derfor var prisen pr. arealenhed ca. den samme i 1870'erne, som den var i min tid. Derfor var der ejendomme, som lå fem eller otte km borte, der havde eng tre-fire forskellige steder. Det irriterede i en forjaget eftertid.

Udmarker

En tredje slags jord, som mange bønder satte pris på, kunne være en græsfenne af passende størrelse, hvor gårdens bestand af kvier og evt. stude kunne få føden og nyde livet i sommerhalvåret. Sådanne arealer var der en del af på nordsiden af den Billum hede, der i følge meget gamle kort også omfattede det nordlige Borreområde, med de gamle Tinghøje som det højeste punkt.

Denne tredeling af arealernes tilhørsforhold er formodentlig et levn fra dengang en rigtig gård havde brug for agerjord til kornavl (brødkorn), eng til høslæt og en stump lynchede, hvis afgrøde

kunne være til nytte som brændsel eller foder i knappe tider.

I min barndom var der ejendomme i Borre, der havde både Vesterhede og Østerhede. Den første, som var den største, blev opkøbt af staten i 1930 og var dermed en del af hærens skydeterræn. En vist nok kun mundtlig tilladelse til at høste lyng på arealet blev, så vidt jeg husker, benyttet i den tørre sommer 1941. Siden er stedet, der var imellem Aal præstegård og Sølager, forsvundet i den militære malstrøm, og ingen civile har savnet det. Jeg husker også dunkelt, at de sidste stumper af Østerheden kom under plov og efter et par havrefgrøder udlagt med græs.

Som 8-9 årig dreng var jeg meget optaget af at glo på et tipvognstog, der kom fra et mærgelleje i Blaksmark nord for Varde, og jeg gætter på, at dette spor var anlagt for at køre mergel ud til de hedearealer, der var hele vejen over fra Blaksmark over Orten-Kærup og helt til Borre. En hedeopdyrker fra Vittarp ved Outrup var en hovedmand i foretagendet. I sagens anledning var han inde og snakke med min far et par gange. Han var en travl mand. Satte sig på det solide bord inden for bryggersdøren, tog en pakke »Flag« cigaretter op og tændte, og så gik han til sagen. Det var usædvanligt, at en hedebonde i hans alder tændte en »Flag« i stedet for at vende skråen en gang. Derfor husket.

Hullet i jorden, der hvor mergelen havde været, hedder nu Blaksmark Sø, så vidt jeg ved. Og de fordums hedelodder faldt til ro hos de ret så tilfredse ejermænd. Blot der var jord nok tæt ved, var de fleste ikke kede af lidt afstand til udlodder i syd og nord. Det gav anledning til at komme lidt hjemmefra og måske stjæle tid til lidt snak over mark- og sogneskel med andre naboer.

Agermarken

Det var markerne hjemme ved gården, der skulle give det meste af indtægten. Der var erfaring for, at jordens bonitet ikke var ene om at bestemme

Blaksmark mergelbane under anlæggelse. en vognladning sveller er undervejs. O. år 1925.

avlens størrelse. Kulturtilstand og driftsform var manden selv med til at bestemme, men ikke vejrligets gunst eller unåde. En lang tør sommer kunne betyde stedvis misvækst, men netop alsidighed i afgrødevalg var en sikkerhed for, at det ikke gik rivegalt overalt samtidig. Vi havde vist hørt om kunstig vanding andre steder, men det var næppe noget for os?

Driftsformer

Der var ingen love, der bestemte, hvad bonden skulle så i sin jord. Det gjorde hans husdyrhold, der var lige så alsidigt som markbruget. Om der groede aldrig så meget (eller lidt) på marken, så åd husdyrene dog det hele plus nogle indkøbte foderstoffers bidrag til mængde og alsidighed. Og husdyrholdets sammensætning var blevet afgjort, da stalden blev bygget.

Tiden fra en nyfødt kviekalv var gnedet tør med en tot halm til den med sin mælkeydelse kunne begynde at betale for sin opvækst, var også dengang ca. 2 1/2 år. Og hvad kunne mælken til sin tid koste på bondens eget nære mejeri, som intet var værd uden køer?

Derfor ville bonden til næste år gøre omtrent, som han havde gjort i fjor. At marken skulle tilsås

hvert år hørte med til tradition og livsform. De fleste af os var vokset op med en indre skræk for at så det samme to år i træk samme sted. Der var plantesygdomme, som man næsten pr. instinkt skulle være på vagt imod. Den i sin tid så berygtede kålbrokxvamp kunne det vare seks år at slippe fri af.

Vi som blev ejere og proritetsbestyrere på fædrene jord, havde også arvet viden om jordens kulturstade. Dens kalktilstand (reaktionstal) var hidtil holdt nogenlunde vedlige ved med dags varsel at modtage en vognladning mergel (10-15 t.) med jernbanen, hvorfra det så, uanset travlhed med andet arbejde, skulle køres hjem i en dyngge og ved senere lejlighed spredes på marken, der hvor manden pr. fornemmelse mente trangen måtte være størst. Den meget erfarne kunne se på afgrøde og ukrudtsflora om der var for meget eller for lidt kalk i jorden, men en, der var ny på stedet, havde ikke tid eller råd til at vente på denne fornemmelse. At sende jordprøver til analyse på et laboratorium var ved at blive sædvanlig praksis, først hos nye ejere og brugere.

Sædskifter

Af et markareal på 30 tdr. land, der skulle skaffe foder til 12 køer året rundt pluds opdræt og den endnu nødvendige og rigelige hestekraft samt svinehold i forhold til plads, lyst og pengebehov, skulle der bruges 6 tdr. land til roer, 10-12 til græsmarker af indtil 3 års varighed, og resten blev tilsået med korn. Sådan kunne det være, men med forskel fra sted til sted og fra tid til anden. Der var en tendens til, især under og efter den sidste krig, at fodre heste med renvaskede sukkerroer og derved spare havre. Og mange fandt ud af, at de kunne strække kornet til svineholdet ved at bruge sukkerroer eller foderkartofler, der helst skulle koges. Det var i de samme tider vi lærte, at der kunne gro flere foderenheder i en roemark end i en kornmark (1 foderenhed = 1 kg byg), hvilket betød, at der kunne holdes flere husdyr på

Græsslåmaskinen med høstapparat var et mellemlid mellem mejeleen og selvbinderen, medens der endnu var kvinder, der kunne binde neg. De tre bag maskinen er faktisk en for lidt. O. år 1929.

et givet areal, hvis man indskrænkede sit kornareal. Det havde også med arbejdskraft og maskiner at gøre.

Korn og halm

Ingen turde undvære et par kornmarker i et alsidigt sædskifte af flere grunde. Det var skik at »lægge ud« til næste års græsmarker ved at udså en frøblanding med utallige slags græs- og kløverfrø i en kornmark. Det var en almen mening med de mange slags, at så var der altid noget af det, der klarede sig. (Det kunne også blive til alles kamp mod alle).

Hvor man efter høst kun så »stubbene de gøde« skulle disse fældes (skrælpøjes) med dobbeltploven og harves med fjedertandsharven (kultivator uden hjul) i en uendelighed for at svække senegræs i næste års roemark.

Halmen var faktisk lige så nødvendig som kernen. Det var langt nemmere at købe og transportere nogle sække korn end at flytte løs halm over store afstande. Efter en tør sommer var det sjældent, at naboen havde halm at sælge. »Halm er kun halm, men i en foderknapp tid er halm det

værste, du kan komme til at mangle«, har jeg hørt min far sige.

Omkring 1930-35 var blandkorn en udbredt skik. Havre, sommerrug og sildig byg i en (tilfældig) blanding var en forsikring mod total misvækst og en alsidig foderblanding til svin og kvæg. I en tør sommer mente man, at havren var bedst til få gavn af junireggen. Hvis den kom? Og så var der negene, som endnu i 1930 skulle bindes med hænderne de fleste steder, (men ikke mere i 1940). Med sommerrug i blandkornet var der altid nogle lange, stærke strå at lave bånd af. Det var netop i 1930, at vi prøvede at så en tønne af den yderige, korte, tidlige byg med det betegnende navn Binderbyg.

Tidlig høst skulle i min fars praksis følges af kraftig, saftig eftergræsning. Men ak! i den regnfulde august tog rødkløveren vejret fra de korte bygneg, der stod i kløver til bæltstedet et par måneder. Så uheldig var han heldigvis ikke hver år.

Og det var en del år inden min tid, at der blev brudt med den vane (eller uvane) at dyrke byg og saftig rødkløver i samme mark og på samme tid. Men den korte, stive byg var kommet for at blive og for i en fjern fremtid (set fra dengang) at være den eneste kornsort mange steder.

Kløverhø

Min fars fryd over den ædle rødkløver var, så vidt jeg husker, opstået i de næsten pengeløse tredive- re, da der skulle spares på alt undtagen økonomien. Frøet til hans enårige kløvermarks polske kløver og italienske rajgræs var næsten en gratis glæde. Den næste og den bedste var kløverens evne til at udvinde kvælstof af den blå luft både til eget forbrug og til efterfølgende afgrøder, en dyd, der kunne blive modregnet i førnævnte høstbesvær. Men det bedste af det bedste var det proteinrige kløverhø, der kunne fylde på loftet og erstatte nogle sække kraftfoder i tidens foderøkonomi.

Skolemøde

Det var en tradition, at kløvergræsset skulle slås Grundlovsdags formiddag, imens der kunne være allertravlest med påtrængende roeutdynding. Og det kunne blive pinse i de samme dage med påfølgende Vestjysk Skolemøde i Arnbjergshallen i Varde (og cirkus på markedspladsen i to dage). Og grundloven havde krav på en halv fridag. Det kunne være strengt, hvis man skulle nå det hele.

Vi var nogle, som helst ville nøjes med at gå i roerne og tænke på høet eller omvendt. Den vækelse, som de berømte skolemøder hørte til i, nåede aldrig helt ud til den yderste roerække eller ret langt ind i stationsbyerne. Og ude på landet var vi skønmæssigt flere mennesker tilbage, end der var plads til i Arnbjergshallen.

Høvendere

Når de tunge skår skulle vendes (hverres) et par gange, før det var blot nogenlunde tørt, kendte vi ikke andet end træriver og armkræfter. Nogle af os havde måske set en maskine med lange enspænderstænger til hesteforspand og nogle fjedrende grebe på en krumtapakse, som ved køretøjets fremkørsel kastede høet bagud og lod det vende i luften en gang. Men så længe vi var folk nok på landet, var mange ting overkommelige med armkræfter.

Høet blev samlet i riller (eller »rande«) med en hestetrukken rive, en hesterive hvis krumme tænder ikke var krumme nok, og forket sammen i små, aflange stakke, hvis nederste lag ville suge fugt fra jorden og derfor helst skulle vendes med bunden i vejret et par dage før høet omsider var godt nok til hjemkørsel. Denne anvendelse af høstakke havde brug for to mands armkræfter. Vi vidste længe, at den RIGTIGE stak af kløver- eller lucermehø burde sættes på et trekantet stativ af 2,4 m lange fyrrestænger, der foroven gik op i en spids og ca. 0,5 m over jorden var påbundet tre lange stænger, i alt 6 lige lange stænger pr. stakrytter, som var deres kendingsnavn. Når man fik

Kløverhø på stativer - (med lidt hø på toppen?).

lært at bruge dem rigtigt, var høet sikret mod fugt både fra nedden og fra oven. Men metoden krævede mere tid og armkræfter, end der var lyst og råd til at anvende på det, da vi efter krigen fik råd til at købe stakryttere nok - og tillige den længe ønskede høvender, hvis populære navn blev sparke-maskinen. Med »systemskiftet« i 50'erne gik det hele af mode, også den engang så kære rødkløver.

Roeavl . . .

. . . havde kun været kendt ca. 50 år, da mine barnefinger lugede de første gulerødder, som var gule og kun til foderbrug. Vi havde ca. 1/2 td. land, der blev sået i april med en lille såmaskine, som blev skubbet ved håndkraft, en række ad gangen og så tæt, at et bredt skuffejern passede som radrenser. Når de kunne skimtes i rækkerne, skulle de luges med fingrene. Man kravlede på sine knæ. Det kunne være en god syssel for børn og gamle folk, der tit supplerede hinanden godt.

De første roer var omgivet af skepsis blandt egenes bønder. Jeg var af gode grunde ikke med, men har hørt og læst om det. I december 1887 skrev den navnkundige bonde Niels Kristensen i Oksbøl i et brev til sin kære broder bl.a.: »Vi havde en stor generalforsamling (i det fire år gamle fællesmejeri) om fodringen. Jeg måtte flere gange

En alsidig roemaskine - en Avance - der med kørestængerne som styrestænger kunne så to lige rækker. Når såapparatet blev byttet med radrenseudstyr og til sidst med optagejern som her, var maskinen til alsidig nytte i 40-50 år.

i ilden for roerne, som nogle stadig ere på nakken af, men med assistance, navnlig af Niels Broeng, lykkedes det dog at få fodringen med en halv skjæppe per ko anerkendt som uskadelig for smørrets Kvalitet«.

Der kan læses både landbrugs- og mejerihistorie mellem disse linjer. I 1887 avledes næppe andre slags roer end de nøjsomme, vandede turnips, der helst skulle såes sent og bruges tidligt. Hvis de lod sig gemme til jul, ville deres harske lugt og smag kunne genkendes i både mælk og smør.

Min bedstefar, som havde sin bedste tid netop o. 1887, troede ikke, at der kunne gro kålrabi, endsige runkelroer (bederoer), på hans jord i Bore. Og han kunne have ret? Fordi jordens kulturstade og kalkbehov ikke var opfyldt. Der gik også nogle år, før min far fik runkelroerne til at lykkes. Og der vedblev at være plads til turnips i hans selvgjorte og velgjorte sædskifte, der blev mere mangfoldigt, hver gang han vovede noget nyt uden at forkaste det bestående.

Sommerfoder

Længe før min tid, mens han endnu var ung og

radikal, havde han for skik at høste grøn, meterlang rug til sine otte køer, mens de vænnede sig til det unge, stærke forårsgræs i maj. Under den proces blev der igen samlet nogle læs møg og et par tønder ajle, som det var hans økonomiske (og ubevidst økologiske) sans imod at gemme til næste år uden renter. Kort før grundlovsdag blev der brugt en dag til at gøde, pløje og tromle ageren med de grønne rugstubbe og få den tilsået med turnipsfrø. Intet måtte være helt tilfældigt. Græsvæksten på marken var lige så lunefuld som vejret. Derfor staldfoder i reserve såsom grøn rug i maj, grøn havre ved midsommer eller nyt høg, turnips i august, gulerødder med frisk grøn top i september og runkelroetop i oktober, hvor det længe var skik at indbinde kørerne samtidig med, at kodrengen havde udtjent ved vinterskolens begyndelse.

At vinterfoderet skulle slå til i 200 dage har ingen teoretiker rokket ved i eftertiden. De robuste kålrabi fyldte mest i marken og i foderplanen. De kunne have en lang voksetid, fordi de uden skade kunne tåle en frostperiode, men ikke to. Henad marts skulle de være brugt, før de med kort varsel blev lige så ildelugtende som turnips ved juletid. Med de pæne, glatte runkelroer var det anderledes, også i forhold til nutidens bederoer. Håndtering og opbevaringsforhold var også anderledes.

Runkelroer

Min fars pæne runkelroer skulle omgås som gemmeæbler. Hårde stød og læsioner med spidse grebe var nærved hellig brøde. Vi gik med bøjet ryg eller kravlede på knæ, og med en skarp kniv i højre hånd blev roen trukket op med den venstre og faldt for kniven, hvor den skulle, rod til højre og top til venstre. Efter en omgang frem og tilbage var fire rækker roer samlet i en pæn stribe. Hvis der var en at følges med (og helst til at snakke med) blev det til otte rækker med passende køreplads i midten til de smalle kassevogne. Hvad vi trak op på en formiddag blev læsset med

de bare hænder om eftermiddagen. Karlen vare-tog den venstre side tillige med fremkørsel for hver vognlængde (hestene var altid til højre for kusken). Pigen eller drengen på den anden side fik tid til at rette ryggen, mens karlen skiftede vogn ved den pæne, tagformede kule ved ager-enden, hvor manden, der var alene om aflæsningen med de bare næver, havde mest at gøre. Der kunne gå kappestrid i skiftevognssystemet. Så blev der »*fart over feltet*«.

Roekulen . . .

. . . som jeg lærte den at kende, var en rigtig kule (uden g) ikke kun en lang stak ovenpå jorden. Der hvor dens bund skulle være i en plovfures dybde, blev jorden ved pløje- og gravearbejde lagt ud i en vold til hver side. Så var der mere jord til at dække kulen med og ikke nær så højt at løfte den, og ikke så lang en kule at dække, fordi den var lidt »*underjordisk*«. Efter hver dags roekørsel blev der dækket med et tyndt jordlag på kulens sider og foroven med et lag kartoffeltop, som var bedre end halm. Det var den nøgne, nære jord på siderne også regnet for at være. Et tæt jordlag over hele kulen som vinterdække var en selvfølge.

Vi gjorde den erfaring, at jorden var det bedste værn både mod frost og varmeskader og mod ud-tørring. Runkelroer kunne gemmes længe i som-mervarme, hvis vi lod jordlaget være urørt.

Bygninger

Stalde og lader var med til at bestemme, hvordan gården skulle drives. Den klassiske firelængede gård var ikke så typisk på Vardeegnen som den trelængede model, der passede godt til det, den skulle bruges til. I tiden 1930 til 1950 var nybyggeri på landet minimalt, men der er fortalt om bygmestre, der vovede at sætte en længe med risiko for tab, fremfor at lade værktøj og håndslag forfalde. En lærlingekontrakt kunne også forpligte.

En trelænget gård fra før 1925. Det tegldækkede stuehus har (vistnok) engang haft stråtag. I staldbygningerne er der plads til 20 køer og lader var den største i Aal sogn. Gården brændte ved lynnedslag i 1945, men blev genopbygget.

Det kan ses i brandprotokoller o. l., at der brændte meget o. 1900, ofte ved lynnedslag. Der kom solide stalde i stedet med lofter af jernbjælker og murede hvælvinger, men ikke altid med fodergang foran køerne. Stuehuse fra før 1900 stod hist og her godt endnu med den pæne side mod syd- og havesiden. Mange stråtage var skiftet ud med tegl eller eternit, fordi de kunne være besværlige i vedligehold og især dyre i brandforsikringspenge.

Staldbygningens sydgavl var koblet til beboelsen ved en lille mellembygning med halvtag til at sætte træsko og gummistøvler fra sig i, før man betrådte det nok så pæne bryggersgulv. Denne mellemgang var en traditionel behagelighed for ham, der ved nattetid ville holde øje med sine kælvkøer, og hvem ville ikke det? Mange steder kom rummet også til nytte som maskin- og vaskerum for de malkeanlæg, som mellem 1936 og 1950 blev fast inventar i enhver gård uanset koantal.

I kostalde, der var nye o. 1920, var fodergang langs østmuren almindelig. En række køer og andre storkreaturer stod så med halerne ind mod

En rød korthornsko og do. kvie med hver sin kodreng på vej hjem fra det lokale dyrskue med hvide præmieskilte i panden.

midtergangen, der var daglig færdselsvej for den specielle vestjyske »moegstøvt«, (øboere kunne ikke lære at sige ordet) en lav trillebør, som var nem at læsse og at køre op på selv en høj mødding med, fordi det meste af læssets vægt lå på karlens træsko.

Midtergangen var også fodergang for en række svinestier. Med køer og svin i paralelle rækker var der mulighed for et tempereret staldklima og så i en kold vintertid. Specielle svinehuse var tit for kolde og fugtige, thi der manglede isolering og ventilation i de fleste huse, der dengang var, hvad vi nu vil kalde muremesterhuse. Hver håndværksmester havde sine specielle gesimser og andre kendemærker. Stalde og lader fra 1920'erne var næsten alle tækket med de galvaniserede bølgeblikplader med Emustrudsen stemplet på indersiden. De var lette og billige i deres krav til tømmer og arbejds løn. Der skete mere indenfor mure og markskel, end der kunne ses fra alfarvej.

Køerne . . .

. . . var som nævnt før uundværlige. Ingen landbrug uden køer, men meget få med over 20. Og

der var engang, at alle køer var rødskimlede eller næsten røde korthornskøer (med helt hvide undtagelser). Der var hist og her en (elite) kvægavlsforening med en tyr af engelsk malkekorthornsrace, købt i hjemlandet med langt, engelsk navn som dyrets vestjyske fodervært fik besvær med at udtale.

Hensigten med denne forædling var vist nok at forene mælke- og kødproduktion, altså igen den eftertragtede alsidighed. Alle køer fik hvert år en kalv, og den halvdel, der var af hankøn, kunne blive til stude, der kunne udnytte egnens naturlige græsarealer.

Med tiden blev det bønder af »den gamle skole« (min fars generation) der holdt fast ved denne stuedrift. Som type blev de kendelige fra de mere »effektive«, når de gik i deres egen gangart på eksportmarkeder og slige steder. Med deres kenderblik kunne de se udenpå dyrets skind, om kødet sad på de rigtige steder.

Deres korthornskøer udviklede sig imidlertid til slatmalkere med tendens til at samle fedt de forkerte steder. De gamle bønder kunne selv se det, thi de var ikke dumme, men den fornøjelse at trække køer af anden og bedre race ind i den gamle stald overlod de til deres efterfølgere.

Mejerier

Den største opgave i den tids kvægbrug var nok den tuberkulosebekæmpelse, der som en lovforanstaltning blev sat iscene gennem mejerierne først i 1930'erne. Hensigten var, så vidt jeg har forstået, at komme den folkesygdom, som tuberkulosen havde været, endelig til livs. De tuberkuløse køer kunne være smittespredere til mennesker og andre husdyr.

Der var en gammel mistanke, som ikke kunne modbevises: I fællesmejeriets første år blev mælken fra alle køer, både de sunde og de usynligt syge, blandet i en pulje på mejeriet, hvis opgave det var at skumme fløde og kærne smør og sende den magre centrifugemælk hjem til kalvene og grise-

ne og som billig børnemælk, så rå som den var. Som ernæring var det et tilbageskridt fra den gang, da »koens varme drikke« havde »fyldt hver barnekrop til randen«, (frit efter Jeppe Aakjær).

Der var meget at lære i mejeriets første tid. Og mere blev der siden. Men mange har været villige til at lære.

Allerede den 26. marts 1887 skrev den førnævnte Niels Kristensen i et brev til sin broder: »Dernæst har de bestemt, at der i mejeriet skal indlægges en kogeoperat, så at mælken bliver kogt før vi får den hjem. Jeg har en tid lang tænkt på, at det burde være så, thi Hugten har bestemt frarådet nydelsen af ukogt mælk og påvist dens farlighed både for mennesker og dyr«. (Hugten, hvis rigtige navn var Hutzen, var dyrlæge i Vejle og tillige timelærer på Vinding Højskole, hvor N. K. selv var elev).

Det blev også mejeriet, der som en slags køernes sygekasse, blev sat til at formidle tuberkulosebekæmpelsen i samarbejde med dyrlægerne.

Endemålet var total udryddelse af al husdyrtuberkulose. Ingen vidste på forhånd, hvor længe det kunne vare. Men det skulle gøres, og alle lærte at forstå situationens alvor, også dem, der måtte skille sig af med nogle af deres bedste køer, når de uden synlig sygdom faldt for den obligatoriske tuberkulinprøve. Så vidt jeg husker kom en dyrlæge i en vinterperiode rundt i alle stalde og gav alle kreaturerne undtagen småkalve en indsprøjtning med tuberkulin. Det var rutinearbejde med en saks i den ene hånd og en sprøjte i den anden. En hårtot blev klippet væk og skindets tykkelse målt på et fladt sted foran på dyret før stikket. (Skriverkarlen på staldbroen måtte man gerne kalde reservedyrlæge, thi »så bliver jeg samtidig overdyrlæge« var dyrlæge Balslevs ironiske kommentar i farten).

På tredjedagen kom han igen for at fornemme huden på sprøjtstedt og afsige dommen: bestået eller faldet (reagent). Al tvivl kom dyret til gode, indtil det var prøvet igen.

De fleste reagenter var ikke smittefarlige, og dyr, der »faldt« for sprøjten, udløste ikke pankreaktion hos de ansvarlige. Der skulle langt mere tid til at sanere så mange kvægbesætninger, end det ville tage at slagte en flok høns og starte en rugemaskine.

Da situationen efter de første prøver blev overskuelig som prikker på et landkort, var disse tættest nærmest ved det historisk berømte Varde marked. I Aal sogns vestside var der god plads imellem prikkerne, og på Fanø var der (vist nok) ingen? Om det var den friske havluft eller hang til handel med hoveder på må og få, der havde haft virkning hver sin vej kan der gættes på?

I al handel med levekvæg blev der, så vidt jeg husker, oprettet nogle attestværdier på blåt eller gult papir. Gul attest blev garanti for og symbol på 100% renhed og det ideelle endemål. Det blev henad 1950 før dette mål var nået på landsplan. Længe havde det været, men opgaven blev løst - ved samarbejde i ordets bedste betydning. Lovgivning, veterinære myndigheder, lokale dyrlæger og, sidst men ikke mindst, bøndernes egne mejerikredse havde haft den nødvendige tid til at bruge »den sunde fornuft«.

Generationsskifte

Forholdene omkring landbrugets medhjælp ændrede sig meget i min første »halvleg«. Bønder, som i 1930 var nær de 50, havde uden selv at være dovne, vænnet sig til stabil hjælp af egne voksne børn. Tjenestepigerne, som havde været til nytte både ude og inde, var de første som forsvandt. Hvis karlen også var bondens arvesøn, kunne det vare længe, før det passede den gamle at lægge op, måske lidt for længe?

Den generation, der overtog landbruget o. 1940-45 gik ind til en større korporlig arbejdsbyrde end deres forgængeres. Medhjælperstaben blev mindre, yngre og dyrere og dermed en magtfaktor? »Nu er det karlene, der skal bestemme, hvordan gårdene skal drives!« tillod en selvbe-

Et billedligt eftermæle over en svunden tid, medens den hestetrukne selvbinder sang på næstsidsste vers, og den jyske hestekraft var så stærk og så køn som den nogensinde blev. Bemærk den unge røde med de hvide sokker og det hvide blis. Det var o. 1937, ca. 11 år før de første amerikanske traktorer kom til Vestjylland.

vidst bonde sig at sige, da han havde afstået be-
driften. Sådan havde det slet ikke været hos ham.

Medhjælp med egne, ærlige meninger var nu
ikke altid en uskik. At det kunne knibe os at leve
op til de stigende forpligtelser, som fulgte med,
var ikke alene medhjælpens skyld. Det var tidens
krav og ikke kun et spørgsmål om løn.

Vi var ikke forgældede og ønskede som børn af
mellemkrigstiden heller ikke at blive det. Hvis
karlen var sin løn værd, kunne vi også tjene en
løn ved selv at hænge i. Der var nok at bruge pen-
ge til nu efter krigen. Vi fik så travlt hjemme hos
os selv, at det mere udadvendte måske blev for-
sømt? Eller overladt til sagkyndige og fagkyndi-

ge eksperter, der ofte kom til at savne et modspil
fra salen. At tie var måske ikke altid at samtykke?

Individualisterne var blevet de forhenværende.
Om vi blot skulle være den tavse generation må
vente til »anden halvleg«.

Nu er der pause.

En stor tak til sognearkivet i Janderup for vel-
villigt udlån af gode billeder.

Frode Sørensen, Borrevej 5, 6840 Oksbøl, f. 1915, gårdejer.
Modtog H. K. Kristensen prisen i 1984. Artikler i »Fra Ribe
Amt«. Har udgivet »Breve fra Niels Kristensen 1865-1913 -
et tidsbillede fra Aal Sogn« (1984).